

FORME ALE DIALOGISMULUI INTERLOCUTIV ÎN EVADAREA TĂCUTĂ DE LENA CONSTANTE

CEZAR BĂLĂȘOIU
Universitatea din București

În acest articol suntem interesați de studierea unor forme ale dialogismului interlocutiv, cu exemple din volumul de memorii *Evadarea tăcută* al Lenei Constante.

Dialogal, dialogic, dialogism, ca și alți termeni pe care aceștia îi antrenează, precum *enunț, enunțiator, enunțiatar* etc. sunt noțiuni repuse în discuție în ultimii ani de *Praxiling*, un grup de cercetători interesați, printre altele, de o reformulare a moștenirii bahtiniene din perspectiva ultimelor achiziții în domeniu. Dialogismul discursului trimite la orientarea constitutivă a acestuia spre alte discursuri, iar aceasta se poate actualiza în trei moduri: ca orientare spre discursuri realizate anterior pe aceeași temă (dialogism *interdiscursiv*), ca răspuns la discursul interlocutorului, în legătură cu o replică pe care locutorul o anticipează sau în legătură cu informații care locutorul consideră că i se solicită (dialogism *interlocutiv*) și ca răspuns la propriul discurs (*autodialogism*).

Dialogismul interlocutiv trimite, așadar, la producerea discursului propriu în măsura în care acest lucru este o reacție anticipativă față de *pregătirea* unui răspuns sau este o reacție menită să faciliteze *înțelegerea* informațiilor primite, activități pe care locutorul le presupune în curs de desfășurare la polul receptării discursului său. În prima situație vorbim despre dialogism interlocutiv citativ, în cealaltă, despre dialogism interlocutiv responsiv.

Distincția dintre cele două o face Jacques Bres, într-un articol din 2006. Bres pornește de la constatarea că un enunț *E* este dialogic în momentul în care acesta pune în legătură două elemente: un enunț *e* (realizat efectiv sau doar presupus), care aparține unui alt enunțiator și care este încadrat în *E*, și un element care marchează reacția la *e* a enunțiatorului responsabil de *E*. De exemplu, în:

(1a) **LEONIDA:** [...] *Ce-a zis Papa iezuit, aminteri nu-i prost! când a văzut că n-o scoate la căpătâi cu el? ... „Mă nene, ăsta nu-i glumă; cu ăsta, cum văz eu, nu merge ca de, cu fitecine; ia mai bine să mă iau eu cu politică pe lângă el, să mi-l fac cumătru.*

(Caragiale 2011: 82)

(1b) **EFIMIȚA** (din așternut): *Și zi așa cu Galibardi, 'ai?*
LEONIDA (asemenea): *Așa zău!... Ei! mai dă-mi încă unul ca el, și până mâine seara, nu-mi trebuie mai mult, să-ți fac republică... (cu regret.) Da' nu e! Da' o să-mi zici că cu încetul se face oțetul, ori că mai rabdă, că n-a intrat zilele-n sac. (cu tărie) D-apoi bine, frate, până când tot rabdă azi, rabdă mâine? că nu mai merge, domnule, s-a săturat poporul de tiranie, trebuie republică!* (Caragiale 2011: 84)

segmentele subliniate trimit la enunțuri realizate sau presupuse, iar segmentele evidențiate cu aldine reprezintă elementele ce marchează reacția față de primele a enunțiatorului responsabil de *E*. Dacă în (1a) avem un exemplu de dialogism interdiscursiv (Leonida citează o replică pe care o consideră reală), (1b) este o mostră clară de dialogism interlocutiv, deoarece *cu încetul se face oțetul și rabdă, că n-a intrat zilele-n sac* sunt citate *ca și când* ar fi fost rostite de către interlocutor. Dimensiunea interlocutivă a dialogismului se realizează însă sub două forme, citativă și responsivă:

„Le travail sur corpus fait apparaître qu'on «entend des voix» non seulement dans des énoncés habités par d'autres énoncés – dialogisme *citativ* donc – mais également dans les énoncés qui semblent répondre a des questions, des demandes d'éclaircissements, etc. que pourrait formuler l'interlocuteur a l'oral, le lecteur a l'écrit. Nous proposons de parler dans ce cas de dialogisme *responsif*” (Bres 2006: 40).

Prin urmare, dimensiunea interlocutivă trimite: 1) la formele de anticipare a *unei posibile intervenții* a interlocutorului, pe care locutorul o preia și față de care are o reacție de răspuns (caz în care vorbim despre dialogism interlocutiv *citativ* – DIC, de aici înainte) sau 2) la formele de anticipare a *unor posibile nedumeriri* ale interlocutorului (caz în care vorbim despre dialogism interlocutiv *responsiv* – DIR, de aici înainte). Dacă în DIC enunțiatorul dă replica enunțiatorului său, intrând în „dialog” cu acesta pentru că îi oferă un răspuns la o posibilă intervenție, pe care astfel o anticipează și o preîntâmpină, în DIR, enunțiatorul anticipează reacția de înțelegere activă și responsivă a enunțiatorului și „dialoghează” cu eventualele dificultăți de înțelegere ale acestuia, oferind în mod anticipat un răspuns la întrebările pe care propriul său discurs le-ar putea produce. După autorul citat, DIR dispune de mărci specifice, cum ar fi parantezele, liniile de pauză ce închid explicații, segmentele precedate de adverbul *adică*, glosele și reformulările.

Mărcile amintite sunt specifice mai ales unei anumite forme de DIR, și anume una ce conține termeni pe care locutorul îi consideră necunoscuți interlocutorului său. Astfel, în:

- (1c) *LEONIDA: Și al treilea, că se face și lege de murături.*
EFIMIȚA: Cum lege de murături ?
LEONIDA: Adicăte că nimini să nu mai aibă drept să-și plătească datoriile.
(Caragiale 2011: 85-86)

am fi avut această situație dacă întrebarea Efimiței nu ar fi fost formulată, ci doar anticipată de Leonida: *Și al treilea, că se face și lege de murături, adicăte că nimini să nu mai aibă drept să-și plătească datoriile.*

Această formă de DIR are câteva particularități evidente, determinate însă de variabile aplicate situației de comunicare, cum ar fi posibilitatea interlocutorului de a interveni, măsura în care locutorul își cunoaște interlocutorii, gradul de dificultate a informațiilor transmise (și presupuziția că interlocutorul nu le cunoaște) etc.

În *conversație*, locutorul poate fi întrerupt pentru a i se cere detalii, lămuriri, explicații. Chiar dacă acest lucru nu se întâmplă, locutorul poate interpreta anumite semnale de natură mimică, gestuală sau kinezică, transmise de către interlocutor, în sensul solicitării unei explicații sau cel puțin al existenței unei nelămuriri.

Frecvența apariției unor forme de DIR în conversație ar trebui, în acest fel, să fie mai mică decât în cazul *discuției*, unde există reguli precise de alocare a rolului de locutor și, deci,

interlocutorul nu poate interveni ori de câte ori dorește. În cazul unei conferințe publice, de exemplu, sau al unei prelegeri universitare, locutorul se confruntă nu cu interlocutori, ci cu un public; el trebuie să își adapteze discursul la auditoriu și să facă presupuziții în legătură cu activitatea de înțelegere a propriului discurs care are loc la polul receptării acestuia. Dacă locutorul vorbește unui auditoriu pe care îl consideră competent într-un anumit domeniu, glosele vor fi puține și de dimensiuni reduse. În cazul în care locutorul se adresează unui public pe care îl bănuiește nefamiliarizat cu terminologia pe care o utilizează sau cu afirmațiile pe care le face, una dintre strategii presupune reducerea termenilor considerați necunoscuți sau a afirmațiilor a căror validitate este discutabilă, cu scopul de a minimiza fragmentarea discursului și de a elimina riscul unor digresiuni nedorite. Pe de altă parte, locutorul poate avea motive întemeiate să creadă că anumite lucruri neclare se vor lămurii mai târziu, pe măsura acumulării informațiilor, sau poate alege să amâne explicațiile pentru un alt moment al discursului, considerat mai oportun. Altă strategie presupune, dimpotrivă, oprirea la fiecare element nou introdus în discurs și analizarea acestuia din mai multe puncte de vedere posibile, susținute de interlocutori presupuși (sau de auditoriu în ansamblu), ceea ce duce la o dialogizare marcată a discursului:

- (2) *Eu pot însă să pun și alte condițiuni: că spațiul în care voi lucra va fi de așa natură, încât prin acest punct exterior unei drepte să duc mai multe paralele la acea dreaptă. Se poate sau nu se poate? Evident că se poate, pentru că, în definitiv, nu există nici o realitate care să-mi impună mie, propriu-zis, unul din aceste postulate. Când fac un postulat, nu exprim un fapt din realitate, ci îmi creez condițiunile de lucru în acea realitate, îmi creez realitatea însăși, spun unde voi lucra. Când spun, de pildă, că mă urc pe scară și intru pe ușa din fața scării, o să ziceți: dar este ușă? Îmi fac eu ușă, ca să intru în odaia de acolo și este sigur că, de câte ori mă voi urca, n-am ce să fac, voi intra todeauna pe ușa de acolo, pentru că ușa aceea mi-am creat-o ca să intru aci. Tot așa și în geometrie. Când eu pun postulatul acesta, că printr-un punct exterior unei drepte nu pot să duc decât o paralelă, însemnează că eu nu vreau să duc decât o singură paralelă, însemnează că spațiul acesta cu care lucrez eu este spațiul în care nu se poate duce decât o paralelă. (Ionescu 1925: 3)*

Conversația și discuția reprezintă specii de schimburi verbale dialogale, pentru că în ambele cazuri există un interlocutor care poate interveni; există, așadar, posibilitatea schimbului de roluri. Ceea ce ne interesează în acest articol este însă discutarea unor forme de DIR într-un discurs *monologal*, cum este un articol științific, o nuvelă sau un volum de memorii. DIC și DIR sunt forme de actualizare a dimensiunii *dialogice*, manifestată atât dialogal, cât și monologal, dimensiune care presupune *internalizarea* dialogului, ca în (1a) și (1b). În literatura de specialitate se face, astfel, distincția dintre *răspuns* și *orientare*: într-un text dialogal, un enunț răspunde enunțului care l-a precedat și este orientat către enunțul care îi urmează; în mod similar, un text monologal „fonctionne comme réponse à des textes antérieurs et est orienté vers des textes ultérieures” (Bres, Jacques, Aleksandra Nowakowska, 2005, p. 139). Formula celor doi autori francezi sintetizează mai multe observații ale lui Bahtin, răspândite în diferite lucrări ale acestuia, de exemplu:

„Tout discours est dirigé sur une réponse et ne peut échapper à l’influence profonde du discours-réplique prévu. [...] Se constituant dans l’atmosphère du déjà-dit [=dialogism interdiscursiv], le discours est déterminé en même temps par la réplique non encore dite, mais sollicitée et déjà prévue [=dialogism interlocutiv].” (Bakhtine, 1978: 103).

Un bun exemplu de DIR într-un text monologal este descrierea *hameleonului* din *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir. Chiar dacă multe dintre intervențiile în text ale naratorului *Istoriei...* (majoritatea închise între paranteze și constituind un discurs paralel) nu cad sub incidența DIR, în acest caz putem spune că naratorul își modulează discursul în funcție de cititorii săi. În cartea a cincea a *Istoriei...*, implicarea în povestire a cameleonului ca personaj și amenințarea, venită din partea crocodilului, că îi va smulge *limba cea lungă* (Cantemir 1978, I: 281) îl determină pe narator să facă un excurs (de aproape 800 de cuvinte) în care descrie *hameleonul*, descriere indicată de autor în *Scara numerelor și cuvintelor ieroglificești tâlcuitoare* ca fiind *hirișă* (Cantemir 1978, II: 219), așadar adevărată, exactă, o descriere a animalului, și nu a personajului. Mulțimea comparațiilor utilizate în descriere (*cameleonul este comparat pe rând cu broasca, peștele, porcul, maimuța și șoarecele*) ne poate îndreptăți să afirmăm că motivul digresiunii este presupuziția naratorului că animalul le era necunoscut cititorilor săi, iar o descriere a acestuia nu putea fi decât binevenită.

Să observăm un fapt incontestabil: oricât de fragmentat ar fi un discurs de paranteze și excursuri, *coerența* acestuia nu este întreruptă de explicațiile pe care locutorul presupune (în mod justificat sau nu) că interlocutorul său le așteaptă (o spune, printre alții, Cantemir însuși: *Deci stâlpul voroavei neamestecat a ținea de vii pofti, după obiceiul parenthesii, din mijloc țircălamul carile sentenția cuprinde, cu ochii rădicând, cursul istorii<i> necurmat și stâlpul voroavii nefărămat vii afla.* (Cantemir 1978, I: 4)) Cititorul poate face abstracție de explicații, urmărind doar discursul din prim-plan, sau poate intra numai în acele paranteze de care este interesat. Această libertate este limitată în (2), unde discursul principal și cel explicativ se împletesc, și este absentă în cazurile pe care le comentăm în continuare.

Exemplele oferite de *Evadarea tăcută* ne îndreptătesc să afirmăm că „locutorul-dispusă-ofere-explicații”, deoarece consideră că discursul său cuprinde informații necunoscute interlocutorului, nu este singurul tip de „atitudine” pe care locutorul o poate avea în relația cu interlocutorul său. Lista mărcilor enumerate de Bres este specifică unei anumite situații, aceea în care locutorul, aflat între propriul discurs și presupuzițiile pe care le face în legătură cu efortul depus de către interlocutor pentru înțelegerea acestuia, se vede nevoit să formuleze explicații, al căror rol este tocmai acela de a reduce efortul interlocutorului (altfel spus, locutorul încearcă să aibă un comportament cooperant, respectând maxima cantității).

Situația complementară acesteia este cea în care locutorul urmărește și provoacă în mod deliberat nedumerirea interlocutorului său, cum se întâmplă în *Evadarea tăcută*. Lena Constate descrie în acest volum o experiență unică – viața unei deținute care este încarcerată singură timp de 8 ani, o perioadă în care nu a putut comunica decât cu personalul închisorii, anchetatori și gardieni, și o face într-un stil menit să redea „răsuflarea tăiată, dureroasă, provocată de frică, de foame și de frig. Deci fraze cât mai scurte cu putință, fără virgule, fără adjective, fără compasiune, așadar un text cât mai înghețat posibil...” (Constante 2013: 18, în studiul introductiv). Motivația acestui stil este, însă, și aceea a implicării cititorului în discurs, iar în articolul de față suntem interesați de evidențierea mijloacelor prin care este atins acest scop. Să examinăm un exemplu:

- (3) *Îi cunoșteam, mai mult sau mai puțin, punctele de vedere. Bănuiam că nu era de acord cu unele decizii ale partidului. Prea pripite. Că ar fi dorit, în primii ani de după război, pe care distrugerea parțială a țării, jaful făcut de Hitler și, în special, prea marile datorii de război cerute de U.R.S.S. îi împovărau și mai mult, un guvern pluralist.* (Constante 2013: 56)

Enunțul *Bănuiam că nu era de acord cu unele decizii ale partidului, că ar fi dorit [...] un guvern pluralist* este întrerupt de enunțul *Prea pripite*, care funcționează drept cauzală paratactică pe lângă *nu era de acord* și este, în același timp, un răspuns oferit unei întrebări neformulate, dar a cărei prezență în discurs este nu numai posibilă, ci și cerută pentru ca ansamblul să fie coerent. Ocurența întrebării nu este însă un efect obținut mecanic, pentru că nu orice construcție paratactică are o dimensiune interlocutivă (nu constituie, de pildă, exemple de dialogism interlocutiv propozițiile paratactice din *că nu mai merge, domnule, s-a săturat poporul de tiranie, trebuie republică!*). Prin urmare, efectul interlocutiv este unul urmărit în mod deliberat și rămâne să vedem cum se realizează acest lucru.

În (3), locutorul enunțului-cadru nu oferă un răspuns pentru o întrebare presupusă, ci inserează un enunț care sparge continuitatea discursului și propune un anumit mod de lectură a întregului fragment, iar cititorul trebuie să se întrebe *De ce?* înainte de a continua lectura. Dacă în *Și al treilea, că se face și lege de murături, adicăte că nimini să nu mai aibă drept să-și plătească datoriile.*, întrebarea (presupusă) *Ce înseamnă lege de murături?* precede răspunsul, pentru că acesta este oferit numai dacă locutorul presupune că interlocutorul său se întreabă, în *Nu era de acord cu unele decizii ale partidului. Prea pripite.*, ea îl urmează, deoarece segmentul *Prea pripite* nu devine răspuns decât dacă este formulată mai întâi întrebarea potrivită. Naratorul nu sugerează că *ar fi posibil* să te întrebi, ci că *este necesar* să te întrebi. Intenția lui nu este aceea de a-ți oferi informații suplimentare (glosa), care să contribuie la înțelegerea temei în discuție, ci de a te determina să pui întrebările adecvate, care să permită continuarea discursului, condiționată de actualizarea dialogului internalizat în acesta. Textul nu conține elemente care se cer explicate, ci spații în care trebuie formulate întrebări, a căror prezență este necesară pentru coerența textului și care presupun intervenția în text a cititorului. Partenerul de dialog pe care îl presupune locutorul nu este unul cu o capacitate redusă de acces la informații și nici faptele narate nu sunt atât de complexe încât să necesite paranteze, glose, explicații, reformulări etc. De fapt, locutorul își dorește (și creează) un partener de dialog care nu se grăbește să înțeleagă, nu e oricând gata să tragă concluzii și nu este înclinat către o lectură alertă a textului.

Discursul nu este, prin urmare, explicativ, ci implicativ (adică unul care solicită implicarea cititorului), iar ritmul lui (și, în plan sintactic, spargerea frazei, renunțarea la perioadele complexe în favoarea propozițiilor juxtapuse, „frazele cât mai scurte cu putință”) are drept scop crearea unor spații în care este posibilă (și de multe ori urmărită și solicitată) intervenția receptorului.

În exemplul (3), enunțul principal este întrerupt pentru a da un răspuns, acesta presupune formularea întrebării, care este solicitată cititorului, iar textul poate continua numai după ce acesta din urmă pune întrebarea corectă. Schimbul de informații la nivel interlocutiv este condiționat, însă, de prezența în enunțul-cadru a succesiunii *negație+verb+unele (nu era de acord cu unele decizii)*, care îi permite enunțiatorului să formuleze răspunsul *prea pripite*, plecând de la care enunțiatorul său găsește și formulează întrebarea *de ce?* (întrebarea *cu care decizii?*, deși posibilă, nu este totuși necesară pentru continuarea discursului și ar rămâne fără răspuns). Activitatea interlocutivă este condiționată, prin urmare, de existența în enunț a unor elemente lexicale sau a unor structuri sintactice. Iată câteva dintre acestea:

1. Nu + verb + (decât) + grup prepozițional + [de ce?] + răspuns

(3bis) *Bănuiam că nu era de acord cu unele decizii ale partidului. Prea pripite.* (v. ex. 3, supra)

- (4) *Aveam câțiva pași de făcut, o stradă de traversat și eram acasă... Acasă nu am ajuns decât peste șase luni... Pentru că la colțul străzii staționa o mașină. Pentru că un bătrânel cu șapcă a deschis ușa mașinii și mi-a făcut semn să urc. Pentru că mașina a pornit și după nenumărate ocoluri a ajuns într-un cartier de vile cu grădini și s-a oprit în fața unei case cu etaj. (Constante 2013: 196-197)*
- (5) *Fricoase? Nu tocmai. Dimpotrivă. Dar curajul lor nu se arăta decât în rare împrejurări. Când, aproape împotriva lor însele, erau împinse de acest sentiment puternic, afectiv și cu totul feminin: solidaritatea. (Constante 2013: 311)*

2. Grup nominal ce include un numeral + [care?] + **răspuns**

- (6) *Nu am cunoscut din acea clădire decât cele patru celule pe care, rând pe rând, le-am ocupat. Carcera. Sala de dușuri unde făceam „manej”. Un birou de anchetă la etaj, closetele și o scară. (Constante 2013: 43)*

3. Adjectivul pronominal nehotărât unele + [există și altele?] + **răspuns**

- (7) *Am crezut că am noroc. Neștiind nimic, nu voi putea spune nimic. Unele nume de care vorbea nu le auzisem niciodată. Cita și nume cunoscute, dar erau numele celor mai buni prieteni ai mei. Cu toții respectabili și respectați. (Constante 2013: 44)*

4. Metalimbaj + [de ce spui așa?] + **răspuns**

- (8) *Era o închisoare specială. Secretă. Nu știam ce se putea întâmpla în această clădire mare, de două-trei etaje și al cărei subsol fusese transformat în închisoare. (Constante 2013: 43)*
- (9) *Milițianca, „domnișoara”, căci așa trebuia să-i spun, venea să ia gamela goală. (Necunoscând gradele, mă adresam cu „domnule comandant” întregului personal masculin din închisoare). (Constante 2013: 255)*

5. Adverbul mai, declanșator de presupozitii + [oare?] + **răspuns**

- (10) *Nu a reușit decât să-i amăgească cu o fângăduială. Dați-ne munca voastră, ne-au spus, bunăstarea, visele, chiar viața voastră. Dați tot și copiii copiilor voștri, într-o zi... vor fi fericiți... poate... Speranța? Da. Doctrina egalității și a dreptății mai există încă. În principiu. Mai există încă, vreau s-o cred, și oameni de bună credință. Ultimul cuvânt n-a fost spus... încă. (Constante 2013: 60)*

6. Substantiv articulat nehotărât + [care, cine, ce?] + **răspuns**

- (11) *Cu câteva clipe mai devreme, încă mai umblam liniștită prin celulă. Ca de obicei, lucrând. Căutând să topesc două versuri într-unul singur. Mai grăitor. Mult prea concentrată ca să mă întreb de ce simt o ușoară fierbințeală în plămânu stâng. Inconștient, mâna dreaptă mi se așezase pe piept. Pe locul inimii. Și, mașinal, picioarele și-au urmat mersul. Sânge. Sânge priveam acum, uluită. Roșu întunecat. Cu cheaguri. Sânge jos pe podea în fața mea. Sângele meu. (Constante 2013: 288)*

- (12) *Este sfârșitul. Sfârșitul a tot și a toate. M-au condamnat. Dar îmi mai rămâne, totuși, încă o speranță. Singura. Ultima. **Condamnarea la moarte.*** (Constante 2013: 190)
- (13) *Totuși, dacă tehnica a fost aceeași, rezultatul n-a fost decât în aparență identic. Acest organism perfect s-a izbit de o dificultate pe care nu a putut-o învinge cu totul. **Acuzații.*** (Constante 2013: 57)
- (14) *Ca să-l dau gata pe comandant, o epigramă însoțea desenul. Textul exact l-am uitat, dar mă întrebam de ce atâta agitație în penitenciar? Ce caută milițienii în închisoarea de femei? Controlează dacă nu cumva au reușit să ascundă undeva, în sobă sau sub pat... un bărbat... Paznica de la prânz a văzut desenul. A auzit și epigrama. A trimis pe celelalte, una câte una, să-mi admire desenul. Comandantul nu se afla în oraș. În timpul celor două zile cât a lipsit, întreg personalul închisorii s-a perindat prin celula mea.*

În sfârșit, a treia zi, la „deschidere”, comandantul, urmat de tot statul lui major, aproape tot atât de emoționat ca și mine, și-a făcut apariția. A străbătut celula. A ridicat capul. Linii albe ale desenului se desprindeau limpede pe cerul albastru. Privește. Zâmbește. Se întoarce spre mine. Ascultă epigrama. „Merită o recompensă”, declară el, în cele din urmă. Un freamăt îi străbate pe cei de față. După o pauză spectaculoasă, comandantul mai spune încă patru cuvinte.

*Nu mi-am crezut urechilor. Simțisem deja în spatele meu înfiorarea paznicilor. Intraseră surâzând. Ieșeau acum, în urma șefului lor, plouați, cu capetele plecate. Peste o jumătate de oră, ofițerul de serviciu a venit să mă ia. Părea încurcat. M-a coborât la parter. Chiar sub scară a deschis o ușă ascunsă. În fața mea, un hâu negru. M-a împins acolo și a închis ușa. Cheia s-a răsucit. M-am întors instinctiv. Printre scândurile porții străluceau dâre de lumină. Deodată, întuneric complet. Zgomotul unui ciocan. Băteau în cuie, pe ușă, o pătură. Comandantul mă pedepsise. „**Două zile de carceră**”.* (Constante 2013: 269-270)

În secvențele de DIR care aparțin subtipului „ocurență + [întrebare presupusă] + glosă” (de pildă „hameleon + [ce este hameleonul?] + descrierea hameleonului”) naratorul își augmentează discursul prin explicații, lămuriri, digresiuni, plecând de la întrebări pe care le pune pe seama cititorului, iar toate aceste paranteze reprezintă semnul prezenței în discurs a *celuilalt*, o prezență reflectată, desigur, și posibilă doar în măsura în care naratorul presupune existența unei întrebări. În exemplele ce aparțin subtipului discutat aici, naratorul utilizează fragmentarea enunțului pentru a genera întrebări, creează spații de reflecție, iar formularea întrebării adecvate conferă segmentului următor valoare de răspuns. Cititorul trebuie să contribuie la re-producerea unui discurs născut fragmentat, iar întrebările formează liantul acestei reconstituiri. Dacă în primul caz termenul de explicat se impune de la sine și preexistă discursului care îi prilejuiește ocurența, în cel de-al doilea întreaga structură (specifică, probabil, discursului monologal) este construită în mod deliberat și are drept scop implicarea *celuilalt* în discurs și crearea unui dialog internalizat în acesta.

Evadarea tăcută ne oferă însă o modalitate și mai spectaculoasă de implicare a cititorului în discurs, un tip de (de)formare a discursului care nu ar fi posibilă în specia „ocurență presupus necunoscută + [întrebare] + glosă” și care este, cel puțin din punctul de vedere al topicii și al relației cu cititorul, exact opusul acestei specii. Astfel, în exemplele (12) și (13), după ocurența unui substantiv – *o speranță*, *o dificultate* – cititorul are la dispoziție un

interval de câteva cuvinte pentru a se putea întreba la ce anume se referă naratorul; urmează apoi precizarea obiectelor la care făcuseră aluzie substantivele articulate nehotărât: *condamnarea la moarte*, respectiv *acuzații*. În (14), între elementul care amorsează surpriza (*o recompensă*) și cel care o detonează (*două zile de carceră*) spațiul este mult mai mare, iar efectul este pe măsură. În (11), tehnica este ușor diferită, însă: cititorul primește mai întâi o cvasidefiniție (*o ușoară fierbințeală în plămânul stâng*), pentru ca ulterior să afle și care este obiectul care o satisface: *sânge*. Să ne oprim asupra unui exemplu asemănător:

- (15) *Paralelipiped așezat pe picioare scunde, îmbucac într-un cilindru mare de un metru înălțime și din care ieșea un burlan care, printr-un cot, intra în perete și în coș, soba aceasta era de-a dreptul ciudată.* (Constante 2013: 284)

Aici, naratorul pare să descopere, odată cu cititorul, obiectul discursului său și face împreună cu acesta efortul găsirii unui termen adecvat pentru acest obiect. Un discurs de acest fel nu ilustrează parcursul de la ocurența presupus nefamiliară la explicarea acesteia, prin intermediul întrebării, ci pare mai degrabă să tulbure apele, să genereze neclaritate; el creează mai întâi o „definiție” (rema), care este voit obscură, apoi descoperă obiectul nedumeririi (tema), care nu este un termen ce necesită explicație (nu satisface, așadar, schema [*sobă* + (ce este o *sobă*?) + definirea sobei]), ci devine un răspuns la întrebarea *La ce se face referire prin remă?*. Am putea spune că, în timp ce locutorul atent la reacțiile interlocutorului său și dispus să sprijine activitatea de înțelegere care se desfășoară la polul receptării colaborează cu colocutorul său respectând *maxima cantității*, naratorul care solicită un efort de participare din partea cititorului, producând un discurs fragmentat, ca în exemplele (3) – (10), sau unul distorsionat, ca în exemplele (15) – (18), ambele tipuri la fel de savante și de sofisticate, eploatează mai degrabă *maxima manierei*:

- (16) *Eram singură și, totuși, asaltată de pretutindeni. Verticale, orizontale, oblice, suprapuse, încălecate, grilaje, zăbrele, sulite, mă asalta nemilos o armătură metalică înversunată și de neînțeles. Paturi de fier. Celula era înșesată cu paturi de fier. Plină până la refuz. Plină până la sufocare. Patru paturi de-a lungul zidului din stânga. Patru paturi de-a lungul zidului din dreapta. Încă patru paturi la stânga, suprapuse peste cele patru paturi din stânga. Alte patru paturi la dreapta, suprapuse peste cele patru paturi din dreapta. Șaisprezece paturi de fier negru.* (Constante 2013: 273)
- (17) *Am asistat adesea la sosirea căruței și a lăzii. Uneori nu se aflau în ladă decât bucăți mari de cauciuc, subțiri și elastice. Erau umede și de culoare bej murdar. Femeile le spălau în multe ape la fântână. A doua zi, în fiertura de arpacaș apăreau niște pătrățele dintr-o materie gelatinoasă, ușor elastică, de un alb ce dădea în roz. Erau burfi de rumegătoare, înălbite prin fiert.* (Constante 2013: 254)
- (18) *Plouă. Nu au scos pe nimeni la plimbare. Curtea este pustie. Plină de băltoace. Mi-e frig. Poate că toate au plecat. Seara, după închidere, se întoarce un milițian. În principiu, este interzis. Dar a primit, fără îndoială, ordin de la comandant. Îmi spune să ies pe culoar și să-l ajut să aducă un pat din celula vecină în celula mea. Un pat pentru mine. Acolo, lângă sobă se află și un braț de lemn și câțiva coceni de porumb. Îmi spune că pot să iau tot și să-mi fac focul în celulă.* (Constante 2013: 238)

În exemplele (15) – (18) este evident faptul că naratorul urmărește înainte de toate implicarea cititorului și nu furnizarea de informații suplimentare. Acestea vin numai după ce, fiind provocată nedumerirea acestuia, apare și întrebarea. La fel ca și în cazul structurilor în care formularea întrebării este necesară pentru înțelegerea ansamblului, cititorul trebuie să reia lectura textului pentru a înțelege, iar secvențele au o lungime mai mare, pentru ca procesul (acumularea de informații necunoscute, provocarea nedumeririi, formularea întrebării) să poată avea loc.

Concluzia noastră este că definiția dialogismului interlocutiv ar trebui lărgită. Așa cum este înțeles acum, acesta acoperă cazurile în care discursul locutorului este o reacție la un discurs nerostit, dar presupus, al interlocutorului său, ceea ce îl determină pe primul să ofere informații și lămuriri prin care suplinește o presupusă lipsă sau vine în întâmpinarea unor dificultăți de înțelegere ale celui de-al doilea. Exemplele discutate mai sus ne îndreptățesc să credem, însă, că dialogismul interlocutiv ar trebui să privească și alte modalități prin care locutorul își adaptează discursul la interlocutor, și anume acelea care urmăresc implicarea acestuia în discurs. Printre acestea, se numără și exemplele în care discursul este întrerupt pentru a insera un element care este investit cu valoare de răspuns atunci când cititorul formulează întrebarea corectă sau cele în care discursul este deformat pentru a provoca nedumerire și a determina cititorul să se întrebe la ce anume face referire naratorul.

SURSE

- Cantemir, Dimitrie, 1978, *Istoria ieroglifică*, 2 vol., București, Editura Minerva.
Caragiale, Ion Luca, 2011, *Opere III. Teatru. Scrieri despre teatru. Versuri*, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă.
Constante, Lena, 2013, *Evadarea tăcută. 3000 de zile singură în închisorile din România*, București, Humanitas.
Ionescu, Nae, 1925, *Curs de teorie a cunoștinței*, <http://biblior.net/curs-de-teorie-a-cunostintei/ii-stiinte-empirice-si-stiinte-neempirice.html?page=3>

BIBLIOGRAFIE

- Bakhtine, Mikhaïl, 1978, « Du discours romanesque », în *Esthétique et théorie du roman*, Paris, Gallimard, p. 83–233.
Bres, Jacques, Aleksandra Nowakowska, 2006, „Dialogisme: du principe a la matérialité discursive”, în L. Perrin (ed.), *Le sens et ses voix, Recherches linguistiques* nr. 28, Metz, Université de Metz, p. 21–48.
Bres, Jacques, Aleksandra Nowakowska, 2005, „Dis-moi qui tu « dialogues », je te dirai qui tu es... De la pertinence de la notion de dialogisme pour l'analyse du discours”, *Marges linguistiques*, 9, p. 137–153

FORMS OF INTERLOCUTORY DIALOGISM IN *EVADAREA TĂCUTĂ* (*THE SILENT ESCAPE*) BY LENA CONSTANTE

(Abstract)

The interlocutory dialogism covers all the instances when the speaker adapts his speech to the interlocutor's speech, trying to answer the questions the latter might have. However, this article deals with the instances when the narrator deliberately induces the reader's bewilderment and with the methods this is done. The resultant discourse does not aim to explain some notions or facts, but to involve the reader into the text.